पद्मिनीकण्टकाद्रोगान्मुक्तो भवति नान्यथा ॥”
इति निम्बादिघृतम्। इति भावप्रकाशः ॥

पद्मिनीकान्तः, पुं, (पद्मिन्याः कान्तः। पद्मपुष्पप्रकाशकत्वादस्य तथात्वम्।) सूर्य्यः। इति जटाधरः ॥

पद्मिनीवल्लभः, पुं, (पद्मिन्या नलिन्या वल्लभः प्रियः। पद्मिनी वल्लभाऽस्येति वा।) सूर्य्यः। इति शब्दरत्नावली ॥

पद्मी, [न्] पुं, (पद्मं बिन्दुजालकमस्त्यस्य। पद्म + इनिः।) हस्ती। इत्यमरः। २। ८। ३५ ॥ (यथा, महाभारते। १२। २९। ६६।
“सर्व्वा रथगताः कन्या रथाः सर्व्वे चतुर्युजः।
शतं शतं रथे नागाः पद्मिनो हेममालिनः ॥”
नाभिकमले हस्ते वा पद्ममस्यास्तीति। विष्णुः। यथा, महाभारते। १३। १४९। ५०।
“अनुकूलः शतावर्त्तः पद्मी पद्मनिभेक्षणः।
पद्मनाभोऽरविन्दाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् ॥”,

पद्मेशयः, पुं, (पद्मे शेते इति। शी ङ ल शयने + “अधिकरणे शेतेः।” ३। २। १५। इति अच्। “शयवासवासिष्विति।” ६। ३। १८। इत्यलुक्।) विष्णुः। इति हेमचन्द्रः ॥

पद्मोत्तरः, पुं, (पद्मादुत्तरः वर्णतः श्रेष्ठः।) कुसुम्भः। इति राजनिर्घण्टः ॥

पद्मोत्तरात्मजः, पुं, (पद्मोत्तरस्य आत्मजः पुत्त्रः।) जिनचक्रवर्त्तिविशेषः। इति हेमचन्द्रः ॥

पद्मोद्भवः, पुं, (पद्मं उद्भव उत्पत्तिस्थानं यद्वा पद्मे पद्माद्वा उद्भवो यस्य।) ब्रह्मा। अब्जयोनिरित्यमरदर्शनात् ॥ (यथा, महाभारते। १३।६।४।
“ततः पद्मोद्भवो राजन्! देवदेवः पितामहः।
उवाच मधुरं वाक्यमर्थवद्धेतुभूषितम् ॥”)

पद्मोद्भवा, स्त्री, (पद्मे पद्माद्वा उद्भवो यस्याः।) मनसा देवी। यथास्याः पौराणिकध्यानम्।
“कान्त्या काञ्चनसन्निभां सुवदनां पद्मासनां शोभनां
नागेन्द्रैः कृतशेखरां विषहरीं पद्मोद्भवां जाङ्गलीम् ॥”

पद्यं, क्ली, (पदं चरणमर्हतीति। पद + यत्।) कविकृतिः। श्लोकः। इत्यमरः। ३। ५। ३१ ॥ तस्य लक्षणं यथा, छन्दोमञ्जर्य्याम्।
“पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा।
वृत्तमक्षरसंख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत् ॥”
(तत्तु अन्वयगतिवशात् मुक्तकयुग्मकसन्दानितककलापककुलकभेदात् पञ्चविधम्। यदुक्तं साहित्यदर्पणे। ६। २८७।
“छन्दोबद्धपदं पद्यं तेनैकेन च मुक्तकम्।
द्वाभ्यान्तु युग्मकं सन्दानितकं त्रिभिरिष्यते ॥
कलापकं चतुर्भिश्च पञ्चभिः कुलकं मतम् ॥”
“तदूर्द्ध्वं कुलकं स्मृतम्।” इति क्वचित् पाठः ॥) शाठ्यम्। इति जटाधरः ॥ (“पदमस्मिन् दृश्यम्।” ४। ४। ८७। इति यत्। नातिशुष्ककर्द्दमः। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥)

पद्यः, पुं, (पद्भ्यां जातः। पद + यत्।) शूद्रः। इति मेदिनी ॥ (यदुक्तं यजुषि।
“ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत् बाहू राजन्यः कृतः।
ऊरू तदस्य यद् वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो व्यजायत ॥”)

पद्या, स्त्री, (पादाय हिता। शरीरावयवात् यत्। “पद्यत्यतदर्थे।” ६। ३। ५२। इति पद्भावः।) स्तुतिः। इति विश्वः ॥ पन्थाः। इत्यमरः। २। १। १५ ॥ (यथा, ऋग्वेदे।२।३१।२।
“यदाशवः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जङ्घनन्त पाणिभिः ॥” पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः। इति सिद्धान्तकौमुदी। “विध्यत्यधनुषा।” ४। ४। ८३। इति यत्। “पद्यत्यतदर्थे।” ६।३।५२। इति पदादेशः ॥)

पद्रः, पुं, (पद्यतेऽस्मिन्निति। पद गतौ। “स्फायितञ्चीति।” उणां। २। १३। इति रक्।) ग्रामः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः ॥ ग्रामपथः। इत्युणादिकोषः ॥ भूलोकः। देशभेदः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

पद्वः, पुं, (पद्यते गम्यतेऽस्मिन्ननेन वा। पद गतौ “सर्व्वनिघृष्वरिष्वेति।” उणां। १। १५३। इति निपातनात् सिद्धम्।) भूलोकः। रथः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥ पन्थाः। इत्युणादिकोषः ॥

पद्वा, [न्] पुं, (पद्यते गम्यते यत्र। पद गतौ + “स्नामदिपदीति।” उणां। ४। ११२। इति वनिप्।) पन्थाः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

पन, ङ ईड़े। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वां-आत्मं-सकं-सेट्।) ईड़ः स्तुतिः। पनायति पनायते विष्णुं धीरः। आयान्तत्वादुभयपदमिति वोपदेवः। अरे तु आयस्याप्राप्तिपक्षे आत्मनेपदमेव। ङ, अपनिष्ट पेने पनिता पनिषीष्ट पनिष्यते अपनिष्यत। इति दुर्गादासः ॥

पनसः, पुं, (पनाय्यते स्तूयतेऽनेन देवः मनुष्यादिर्वेति। यद्वा पनायति स्तौति सन्तोषयतीत्यर्थः देवमनुष्यादीन् इति। पन स्तुतौ + “अत्यविचमितमीति।” उणां। ३। ११७। इति असच्।) फलवृक्षविशेषः। काँटाल इति भाषा ॥ (यथा भागवते। ८। २। १०।
“चूतैः प्रियालैः पनसैराम्रैराम्रातकैरपि ॥”)
तत्पर्य्यायः। कण्टकिफलः २। इत्यमरः। २।४।६१ ॥ महासर्ज्जः ३ फलिनः ४ फलवृक्षकः ५ स्थूलः ६ कण्टफलः ७ मूलफलदः ८ अपुष्पफलदः ९ पूतफलः १० चम्पकोषः ११ चम्पालुः १२ कण्टकीफलः १३ रसालः १४ मृदङ्गफलः १५ पानसः १६। इति शब्दरत्नावली ॥ अस्य फलगुणाः। मधुरत्वम्। सुपिच्छिलत्वम्। गुरुत्वम्। हृद्यत्वम्। बलवीर्य्यवृद्धिदत्वम्। श्रमदाहविशोषनाशित्वम्। रुचिकारित्वम्। ग्राहित्वम्। परमदुर्ज्जरत्वञ्च। तद्बीजगुणाः। ईषत्कषायत्वम्। मधुरत्वम्। वातलत्वम्। गुरुत्वम्। रुच्यत्वम्। तत्फलविकारत्वग्दोषनाशित्वञ्च।
“बालन्तु नीरसं हृद्यं मध्यं पक्वन्तु दीपनम्।
रुचिदं लवणाभ्यक्तं पनसस्य फलं स्मृतम् ॥”
इति राजनिर्घण्टः ॥ * ॥

“पनसः कण्टकिफलः फणाशोऽतिबृहत्फलः।
पनसं शीतलं पक्वं स्निग्धं पित्तानिलापहम् ॥
तर्पणं बृंहणं स्वादु मांसलं श्लेष्मलं भृशम्।
बल्यं शुक्रप्रदं हन्ति रक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥
आमन्तदेव विष्टम्भि वातलं तुवरं गुरु।
दाहकृन्मधुरं बल्यं कफमेदोविमर्द्दनम् ॥
पनसोद्भूतबीजानि वृष्याणि मधुराणि च।
गुरूणि बद्धवर्चांसि सृष्टमूत्राणि संवदेत् ॥”
अन्यच्च।
“मज्जाः पनसजो वृष्यो वातपित्तकफापहः।
विशेषात् पनसं वर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभिः ॥
अलं पनसपाकाय फलं कदलसम्भवम् ॥”
इति भावप्रकाशः ॥ * ॥
“कण्टाफलं सुमधुरं बृंहणं स्निग्धशीतलम्।
दुर्ज्जरं वातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥
तदेव सर्पिषा युक्तं स्निग्धं हृद्यं बलप्रदम्।
छर्द्दिघ्नं न च चक्षुष्यं वृष्यञ्च वातपित्तनुत् ॥
कण्टाफलमपक्वन्तु कषायं स्वादु वातलम्।
रक्तपित्तहरं स्वादु तत्फलास्थ्यपि तद्गुणम् ॥”
इति राजवल्लभः ॥

पनसतालिका, स्त्री, (पनसं दीर्घत्वेन स्तुत्यं यत्तालम्। तद्वत् फलमस्त्यस्याः। ठन्।) कण्टकिफलम्। इति शब्दमाला ॥

पनसिका, स्त्री, (पनसवत् कण्टकमयाकृतिर्विद्यते यस्याः। पनस + ठन्।) क्षुद्ररोगविशेषः। स च कर्णमध्यजातव्रणः। तल्लक्षणं यथा,—
“कर्णस्याभ्यन्तरे जातां पिड़कामुग्रवेदनाम्।
स्थिरां पनसिकां तान्तु विद्याद्वातकफोत्थिताम् ॥”
तच्चिकित्सा यथा,—
“भिषक् पनसिकां पूर्व्वं स्वेदयेदथ लेपयेत्।
कल्कैर्म्मनःशिलाकुष्ठनिशातालकदारुजैः ॥
पक्वां विज्ञाय तां भित्त्वा व्रणवत् समुपाचरेत् ॥”
इति भावप्रकाशः ॥

पन्थाः, [इन्] पुं, पतन्ति यान्त्यनेन। (पत लृ गतौ + “पतस्थ च।” उणां। ४। १२। इति इनिः थश्चान्तादेशः।) रथ्या। रास्ता इति भाषा ॥ (यथा, मनुः। ४। ४५।
“न मूत्रं पथि कुर्व्वीत न भस्मनि न गोव्रजे ॥”)
तत्पर्य्यायः। अयनम् २ वर्त्म ३ मार्गः ४ अध्वा ५ पदवी ६ सृतिः ७ सरणिः ८ पद्धतिः ९ पद्या १० वर्त्तनी ११ एकपदी १२। इत्यमरः। २।१।१५ ॥ पथः १३ पदविः १४ पदवी १५ सरणी १६ शरणिः १७ पद्धती १८ वर्त्तनिः १९। इति भरतः ॥ शरणी २० वाटः २१ धर्म्मवर्त्तनम् २२ माथः २३ विवधः २४ वीवधः २५। इति शब्दरत्नावली ॥ * ॥

तस्य लक्षणम्।
“त्रिंशद्धनूंषि विस्तीर्णो देशमार्गस्तु तैः कृतः।
विंशद्धनुर्ग्राममार्गः सीमामार्गो दशैव तु ॥
धनूंषि दश विस्तीर्णः श्रीमान् राजपथः कृतः।
नृवाजिरथनागानामसम्बाधः सुसञ्चरः ॥
धनूंषि चैव चत्वारि शाखारथ्यास्तु निर्म्मिताः।